

Herbaria manuscripta: databáze všech středověkých rukopisných herbářů České republiky

24.9.2024 - | Masarykova univerzita

Řimbaba nebo levandule proti molům, dubové jmelí a jitrocel na průjem. Podobné návody si již v době antiky lidé zaznamenávali do specializovaných spisů - herbářů. Z období středověku se v českých zemích dochovalo přes 120 opisů takových textů. Všechny jsou zahrnuty do nové digitální databáze Herbaria manuscripta. Její vznik iniciovala latinská medievistka Dana Stehlíková z Filozofické fakulty MU, která se specializuje na středověkou lékařskou literaturu. Databáze je přístupná je pod odkazem <https://herbaria.phil.muni.cz/cs>.

Název Herbaria manuscripta vychází ze stejnojmenného projektu, v němž Stehlíková zúročila své badatelské úsilí z předchozích dvou desetiletí. „Původně jsme se chtěli věnovat pouze textům do 15. století a shromažďovat jen rukopisy psané ve středověku, ale postupně jsme svůj záběr rozšířili. Některé středověké texty totiž byly v oblibě i po tomto datu a opisovaly se třeba ještě v 17. století. Současně jsme začali zaznamenávat i rukou psané opisy herbářů, které byly vydávány od konce 15. století tiskem,“ uvedla Dana Stehlíková z Ústavu klasických studií Filozofické fakulty Masarykovy univerzity.

Databáze je určena hlavně odborníkům, ale také laikům. Filoložka Stehlíková ji vytvářela ve spolupráci s badateli z přírodovědecké a lékařské fakulty. V týmu nechyběli zástupci kodikologie, paleografie, bohemistiky, latinské medievistiky či farmakologie a botaniky. Herbaria manuscripta nabízí ke každému rukopisnému herbáři základní kodikologické údaje: informaci o tom, z jaké doby rukopis pochází, zda je text psán latinsky či staročesky, o jaký konkrétní spis se jedná. „Všechny herbáře se nám podařilo identifikovat. Zpravidla se psaly anonymně, bývají schované v obsáhlejších lékařských sbornících, v mnohých chybí začátky. Z databáze můžeme například zjistit, kolik opisů určitého herbáře se v českých knihovnách dochovalo. Z toho potom můžeme usuzovat, jak oblíbený tento herbář byl,“ doplnila vedoucí výzkumného týmu Stehlíková.

Podle Stehlíkové je databáze uživatelsky přívětivá. Odkazuje na platformy, kde jsou kopie originálních rukopisů k dispozici. Čtenář se tedy pomocí pouhých několika prokliků dozví, jak rukopis vypadá a může jím listovat. Databáze nabízí též propojení s Databází české flóry a vegetace (Pladias). Ta popisuje vlastnosti rostlinných druhů zastoupených v České republice a zpřístupňuje mapy jejich rozšíření. V budoucnosti chtějí odborníci novou databázi propojit také s Atlasem léčivých rostlin, který funguje pod hlavičkou Lékařské fakulty MU.

Databáze Herbaria manuscripta může být významným inspiračním zdrojem při hledání nových léčiv. V současné době se v medicíně dle Českého lékopisu používá necelých 140 rostlin. Středověké herbáře však mohou obsahovat i více než 500 rostlinných léčiv, užívaných pro vyšší počet indikací, než je tomu dnes. „V posledních letech, kdy se potýkáme s rezistencí bakterií vůči antibiotikům, rezonuje samozřejmě především otázka antibakteriálních či obecně antimikrobiálních účinků rostlin. Takové výzkumy jsou však finančně náročné a zařazení nové rostliny mezi rostlinné monografie Evropské lékové agentury je celkově velmi zdoluhavý proces,“ podotkla Stehlíková. Poukázala i na to, že řada rostlin, které se dnes považují za jedovaté, se dříve běžně využívala. „Klíčové je dávkování, což lze dobře pozorovat například u léčiv pro gynekologické účely. Rostliny pro podporu

menstruace mohly vést ve vysokých dávkách k potratu. Ve spojitosti se záznamy v herbářích je to pozoruhodné, protože popisy účinků bylin jsou velmi stručné a údaje o dávkování či způsobu přípravy obsahují jen výjimečně. Tehdejší uživatelé herbářů si patrně potřebovali pouze připomenout základní údaje, protože vše ostatní věděli. Je to podobné jako u kuchařských receptů, kdy také není třeba vždy znovu vysvětlovat, jak se připraví sníh z bílků,“ vysvětlila Stehlíková.

Určitá strohost středověkých herbářů byla tedy standardem. Tyto spisy představují jednu rostlinu za druhou, zpravidla dle abecedy, a nejsou doplněny žádnými vyobrazeními. „S ohledem na absenci obrázků bychom dnes patrně očekávali, že tyto texty budou obsahovat základní botanický popis rostliny kvůli správné identifikaci. Ve skutečnosti se však o vzhledu rostliny nedozvíme vůbec nic, případně pouze to, že má dva druhy (zahradní a divoký), nebo že má drobné bílé květy. I v tomto případě musíme počítat s důkladnými znalostmi, které v textu zůstávají nevyřčeny. Odborně tento jev nazýváme tacit knowledge,“ dodala Stehlíková.

Databáze je svým zaměřením a celkovým záběrem naprosto ojedinělá, neboť propojuje historické a moderní znalosti o léčivých účincích rostlin. Poskytuje základní přehled o všech dochovaných herbářích a jejich kopiích, seznam středověkých názvů rostlin v latině, němčině a staré češtině, bibliografii k jednotlivým dílům i konkrétním rukopisům a také propojení s řadou jiných obsahově souvisejících databází. Důležité je, že historické názvy rostlin jsou opatřeny moderními identifikacemi, které umožňují, aby s databází pracovali také botanikové či farmakologové. „U vybraných textů, které byly v českých zemích v 15. století zvláště oblíbené, postupně doplňujeme všechny rostliny v nich obsažené a budeme zde také odkazovat na náš výzkum validity návodů ze středověkých herbářů, uskutečňovaný ve spolupráci s lékařskou fakultou. „Žádná jiná databáze neobsahuje konkrétní položky jednotlivých herbářů. Díky naší databázi budeme například schopni zjistit, jak často se která rostlina v latinských bohemikálních textech vyskytuje, zda pronikla i staročeských textů nebo jaké různé názvy se pro ni používaly. Pokud je mi známo, nic podobného zatím v celosvětovém měřítku nevzniklo,“ zdůraznila Stehlíková.

<https://www.muni.cz/pro-media/tiskove-zpravy/herbaria-manuscripta-databaze-vsech-stredovekych-rukopisnych-herbaru-ceske-republiky>